

ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ ПРО КВАНТИТАТИВНІСТЬ ТА КВАЛІТАТИВНІСТЬ

СВІТЛАНА БАРАНОВА (Суми, Україна)

У статті розглянуто історію дослідження мовних категорій квантитативності та квалітативності протягом останніх трьох десятиліть, зазначено сучасні тенденції їх вивчення у лінгвістиці.

The article deals with the history of language categories of quantitateness and qualitateness investigation during the last three decades, modern tendencies of their research in linguistics are pointed out.

Дослідження засобів вербалізації кількості та якості в європейських мовах починалось з аналізу їх форми та змісту у мовній системі. Вивчались питання про лексико-граматичні засоби реалізації якості та кількості [10; 6], морфологічний, синтаксичний, контекстуальний та інші аспекти проблеми [16; 2]. Проводились типологічні дослідження комплексу мовних засобів вираження зазначених категорій [18].

У 80-90-х роках приділялась увага студіям лінгвістичної природи центрів функціонально-семантичних полів квалітативності та квантитативності: прикметників [11] та числівників [3], відповідно - уточнюювалися їхні семантичні, дериваційні та деякі інші характеристики (З.М. Майданник, Л.Д. Тарасова), які зумовлюють специфіку системної організації даних груп слів і їхнє місце в лексико-граматичній та лексико-семантичній системі мови [4: 20].

У мовознавстві подані комплексні описи мовної та мовленнєвої реалізації категорії якості: встановлений набір мовних одиниць, здатних репрезентувати якісні характеристики, виявлені їх структурно-семантичні особливості у процесі їх функціонування в межах мікро- та макроконтексту, розкриті їх текстоутворюючі потенції; виділені типи семантичних зв'язків між конститuentами тексту, орієнтованого на якісну характеристику [10].

Прикметник як лексико-граматичний розряд квалітативних слів привертав до себе увагу в різних мовах [11]. Встановлено його зв'язок з явищами об'єктивної дійсності як мовленнєворозумової категорії, що відображає реальний світ.

У 90-х роках у зв'язку з тенденціями функціонально-комунікативного підходу до мови та потребою повнішого осягнення всього комплексу явищ, які супроводжують актуалізацію мовних одиниць у висловлюванні, на перший план постає питання вивчення зв'язку та взаємодії мовних одиниць, їх семантичної специфіки, ролі мовних одиниць в логіко-синтаксичній та власне синтаксичній структурі висловлювання. З цією метою розглядаються семантичні та прагматичні особливості окремих груп прикметників. У лінгвістичній літературі описуються й інші ознакові слова, що включаються в систему лексико-граматичних засобів вираження ознаки [7].

Понятійна категорія квалітативності пов'язана з оцінкою, яка досліджується як на рівні семантики, так і на рівні синтаксису. Способи вираження оцінки в природній мові різноманітні. Коло мовних засобів, спрямованих на вербалізацію всіх різновидів та варіантів оцінних значень, утворює функціонально-семантичне поле (ФСП), яке належить до поліцентричних (слабоцентрованих) полів, взаємодіє з предметним, предикативним та обставинним ядром і тим самим входить до групи полів з якісно-кількісним центром.

Кількісні відношення та пов'язана з ними категорія числа являють собою багатопланове явище в англійській мові. Ця мовна категорія привертає увагу дослідників як у галузі загального, так і часткового мовознавства (безпосередньо англійського) протягом кількох десятиліть [6: 144-164; 18; 3; 17; 20; 21].

Категорія кількості формується в мові на основі інтеграції мовних елементів різних рівнів і одержує статус функціонально-семантичної категорії. С.О.Швачко виділяє засоби вираження квантитативності на морфемному, морфологічному, лексичному та синтаксичному рівнях в англійській мові та дає

їх детальний опис [19: 9-40].

Оскільки в структуру буття входять предмети, процеси, ознаки, в мові відповідно виділяють предмето-, процесо-, ознакокілкість. Виражена кілкість може бути розчленованою та нерозчленованою, зовнішньою та внутрішньою, визначеною та невизначеною, сумарною та дистрибутивною.

Числівник як ядро кілкісних слів неодноразово був предметом дослідження лінгвістів. С.О.Швачко вивчає числівник в синхронному та діахронному планах, поза контекстом та в умовах змінного контексту, на лексичному, граматичному та семантичному рівнях.

Дослідженню диференціації категоріальної, лексичної та дериваційної семантики числівників, побудові мікросистеми структурно-семантичних моделей англійського числівника; визначенню логіко-семантичної та синтаксичної валентності числових найменувань, концептуальному аналізу поняття числа як номінативної бази класу числівників та встановленню взаємозв'язку цього поняття з іншими когнітивними сутностями внутрішнього лексикону (частини концептуального простору, що співвідноситься з мовними знаками), розкриттю питань щодо модифікації поняття числа в повсякденній, міфологічній та науковій картинах світу присвячені праці С.А.Жаботинської [3].

Увагу мовознавців привертала семантика висловлень з числівниками, яка в лінгвістичному плані залежить від слів, пов'язаних з числівником, а в екстралінгвістичному - від ситуації чи уявлення про соціальні, моральні чи побутові норми, які існують в даному мовному колективі [9: 39].

У фокусі досліджень були іменники зі значенням кількості, особливе місце серед яких посідають лічильні (*pair, dozen, score*) та збірні іменники (*team, party, swarm, set*), що розглядались з позицій не лише семасіологічного, а й ономасіологічного підходів. В основі збірних одиниць лежить категорія сукупної множини, яка передбачає складну субкатегоризацію [4: 22].

При розгляді лексичних засобів вираження квантитативності увага дослідників прикута до номінацій невизначеної кількості та приблизності, що

вивчаються на двох рівнях - на рівні мови як системи, де вони підлягають опису в їхніх зв'язках та відношеннях, та рівні мовлення, де основним об'єктом вивчення є функціонування таких позначень. Характерологічні особливості англійської мови при вираженні кількісних аспектів дії подані в монографії "Категория количества в современных европейских языках" [5].

Оскільки акцент змістився на з'ясування функціонального призначення кількісних та якісних одиниць у процесах мовленнєвої діяльності, розглядається таке явище, як їх вживання в різних функціональних стилях англійської мови, що дає можливість зробити висновки з більш широкого кола питань, а саме: про єдине для всіх мов взаємопроникнення абстрактного та чуттєвого компонентів мислення, а також про можливості залежності вживання тих чи інших засобів від загальної емоційності висловлювання та соціального статусу мовця.

Заслужують на увагу також праці лінгвістів, які вивчали мовну категорію кількості на матеріалі інших мов: німецької (Б.Ж.Куанбаєва), російської (А.М.Ломов, В.П.Мусієнко, Л.Д.Чеснокова), французької (А.Г.Басманова) [4: 23].

У колективній монографії "Засоби квантифікації: лінгвокогнітивні аспекти" узагальнено результати студій центральних та маргінальних компонентів поля кількості, їх парадигматичних та синтагматичних властивостей в англійській, українській та російській мовах [20].

Мова, залишаючись соціальним явищем, безпосереднім творінням людини та людського суспільства, є механізмом, що самопороджується, самоналагоджується та діє в межах комбінаторних закономірностей та схем. Тому предметом окремих досліджень є вивчення того, якими елементами виражалась ономасіологічна категорія квантитативності на різних етапах розвитку англійської мови (в давньо-, середньо- та новоанглійський періоди) і яка специфіка кожного окремо взятого значення з погляду засобів його вираження у діахронії. Увагу мовознавців привертає й еволюція індоєвропейських числівників, походження поняття числа та його мовної реалізації [15].

Встановлено особливості розвитку лексичних та граматичних одиниць німецької мови, що виражають поняття “багато” / “мало”, їх реалізації в різні періоди існування німецької мови, реконструйовані найдавніші значення на основі виділення діахронічних констант [14].

Окреме дослідження було присвячене засобам репрезентації кількісно-якісних відношень в англійській мові, представленим одиницями, що знаходяться на перетині полів квантитативності та квалітативності. Було доведено, що в мові крім комплексу засобів вираження якості та кількості існує система одиниць лексичного та синтаксичного рівнів, призначених для вербалізації квалітативно-квалітативних відношень. Вони втілюють в собі значення якості і кількості водночас та мають певні особливості парадигматичних (системних) та функціональних характеристик [4].

Виявлено ступені якісної конкретизації кількості в структурах сучасної російської мови. Виділено три взаємопов'язані області, співвіднесені з оцінкою кількісних та якісних явищ: сферу чистої кількості (ФСП кількості), сферу якості (ФСП якості) та сферу інтенсивності (переважно якісно-кількісне поле, яке формується навколо функціонально-семантичної категорії інтенсивності) [4: 125].

Пануючою парадигмою лінгвістичної науки останніх років вважають когнітивно-дискурсивну парадигму, яка сфокусована на дослідженні мови як явища когнітивного порядку, що використовується в комунікативній діяльності та має необхідні для цього одиниці, структури, категорії, механізми [13]. З одного боку, когнітивно-семантичний опис мовних одиниць встановлює зв'язок мови та мислення, свідомості, знань. Тому вивчаються когнітивні зони вимірювальної лексики [21].

Концептуальна картина світу як глобальна цілісна система інформації про універсум формується на основі предметно-пізнавальної діяльності людини за участю різноманітних типів мислення. Серед способів організації інформації, що стимулюють пізнання дійсності, вирізняють категоризацію світу. Основу категоризації складає здатність людської свідомості виділяти з потоку

інформації загальні ознаки, що регулярно повторюються в певних ситуаціях. Цей процес супроводжується фіксацією таких ознак за допомогою мовних засобів і, таким чином, концептуальна ланка знаходить своє позначення та включається в свою чергу в систему концептуальних взаємодій.

Категоризація світу є основним засобом диференціації предметів. Мисленнєва діяльність людини реалізується шляхом аналізу прототипів та їх комбінацій. Створені комбінації смислів кодуються / декодуються у свідомості мовця / слухача. Мінімальні ознаки в межах конкретних слів здатні утворювати кластерні категорії та давати основу для визначення критерію виділення даних категорій [8: 4].

Категорії “кількість” та “якість” носять універсальний характер, існуючи в усіх моделях світу як параметри, необхідні для орієнтації людини в просторі та часі у процесі адаптації до природних та соціальних умов існування: для формування повсякденного досвіду індивіда. Формою вираження згаданих категорій є кількісно-якісні відношення, оскільки чуттєво-предметна діяльність людини спрямована на конкретно виражену в квалітативній різноманітності систему об'єктів дійсності з певними для даної ситуації квантитативними характеристиками. Кількісно-якісні відношення – це відбиті в свідомості людини та представлені в мові за допомогою відповідних знаків реально існуючі кількісні та якісні ознаки предмета, феномена або процесу дійсності.

Пізнання квантитативно-квалітативних відношень пов'язане з формами природної мови, яка є знаряддям абстрактного мислення та фіксації його результатів. Узагальненням роботи свідомості є формування концептуальної картини світу, що тісно переплетена з мовною, яка виражається за допомогою лінгвальних форм. У мовній картині світу кількісно-якісні відношення репрезентовані в категорії ступенів порівняння прикметників та прислівників, нумеративних дериватах типу *second*, *second-rate*, *triangula*, у кількісно-якісних словосполученнях різних структурних типів [4].

З іншого боку, мова як засіб комунікації в соціокультурному континуумі є предметом дискурсивного дослідження. Увага зосереджена на тексті як

результаті дій мовних, мовленнєвих, соціокультурних, прагматичних, когнітивних і психологічних факторів. Тому з'ясовується роль квантифікативних, квантитативно-квалітативних одиниць в організації заголовка, у реалізації текстових категорій, функцій зазначених засобів номінації в текстах різної жанрово-стилістичної парадигми [12; 19: 27-51]. Їх вивчення відповідно до когнітивно-дискурсивної парадигми, як і аналіз інших мовних засобів, дозволить у перспективі наблизитися до проблеми концептуалізації людського сприйняття, шляхів та способів репрезентації знань [13: 89].

Отже, в різні періоди історії лінгвістичної думки увага дослідників зосереджувалась на різноманітних аспектах категорій "якість" та "кількість". Розширення концепції функціонально-семантичних полів за рахунок включення в сферу дослідження когнітивної та прагматичної інтерпретації мовленнєвих/текстових структур, що реалізують смисли відповідного ФСП, пов'язане з сучасною активізацією вивчення мови в її функціонуванні. Вектор досліджень квантитативних та квалітативних одиниць завжди відповідав напрямкам лінгвістичних студій, відображаючи загальні тенденції розвитку філологічної науки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баранова С.В. До питання про функціонування та переклад кількісно-якісних словосполучень у текстах різних стилів // Вісник СумДУ. Сер. "Філологічні науки". – 2005. – № 5 (77). – С.14-20.
2. Бочкарева Н.Н. Квантитативные словосочетания типа a cup of tea, a world of power в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / МИИЯ. - М., 1974.-32 с.
3. Жаботинская С.А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных: (На материале современного английского языка). - М.: ИЯ РАН, 1992. - 216 с.

4. Кабанова С.В. Вираження кількісно-якісних відношень синтаксичними структурами англійської мови: Дис. ... канд. філол. наук. – Харків, 1997. – 170 с. - Машинопис.
5. Категория количества в современных европейских языках / В.В.Акуленко, С.А. Швачко, Е.И. Букреева и др. - К.: Наукова думка, 1990. - 284 с.
6. Кошечая И.Г. Уровни языкового абстрагирования. - К.: Издательство Киевского университета, 1973. - 212 с.
7. Крылова Е.В. Система лексико-грамматических средств выражения понятийной категории признака // Сб. науч. тр. / Моск. пед. ин-т иностр. яз. - 1988. - Вып. 306. - С. 23-27.
8. Левицкий А. Э. Роль кластера градуальности признака в процессе категоризации объектов пространства // Філологічні науки. – Суми: СумДПУ, 2002. – С. 3-12.
9. Маглакелидзе Ж.Г. Семантика высказываний с числительными // Сб. науч. тр. / Моск. пед. ин-т иностр. яз. - 1989. - Вып. 339. - С.32-40.
10. Норкина Л.Ж. Языковые средства выражения качественных характеристик в контексте: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / КГПИИЯ. - Киев, 1984. - 24 с.
11. Постникова С.В. Прилагательные как семантико-функциональная категория: (На материале немецкого и русского языков). - Нижний Новгород: ННГУ, 1991. - 78 с.
12. Потапенко С.І. Композиційна функція квантифікативних одиниць у текстах британських газет // Вісник Харківського національного університету ім.В.Н.Каразіна. – 2003. - № 609. – С. 110 –114.
13. Приходько А.Н. Синтаксис естественного языка в фокусе когнитивно-дискурсивной парадигмы// Вісник ХНУ. 2003. - № 609. – С.84-89.
14. Слободцова І.В. Лексико-граматична група слів, яка виражає поняття viel “багато” / wenig “мало” в німецькій мові (діахронічне дослідження): Автореф. ... дис. канд. філол. наук. – Одеса, 2001. – 19 с.

- 15.Таранец В.Г. Происхождение понятия числа и его языковой реализации (к истокам индоевропейского праязыка). - Одесса, 1992.- 116 с.
16. Харитончик З.А. Имена прилагательные в лексико-грамматической системе современного английского языка. - Минск: Вышэйшая школа, 1986. - 94 с.
- 17.Чеснокова Л.Д. Категория количества и способы ее выражения в современном русском языке. - Таганрог: Изд-во Таганрогского гос. пед. ин-та, 1992. - 177 с.
- 18.Швачко С.А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках. - К.: Вища школа, 1981. - 144 с.
- 19.Швачко С.О., Анохіна Т.О., Баранова С.В. та ін. Лінгвокогнітивні аспекти малих текстів. - Суми: Вид-во СумДУ, 2008. - 178 с.
- 20.Швачко С.О., Баранова С.В., Кобякова І.К. та ін. Засоби квантифікації: лінгвокогнітивні аспекти. – Суми: Вид-во СумДУ, 2007.- 204 с.
- 21.Швачко С.О., Єгорова О.І. Когнітивні зони вимірювальної лексики // Вісник СумДУ. Сер. ”Філологічні науки”. – 2007. – № 2. – С.179-186.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Баранова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу Сумського державного університету

Наукові інтереси: проблеми граматики, когнітивне вивчення мовних одиниць